

AGROEKONOMSKA STRUKA I NAUKA U SRBIJI

AGRIECONOMIC PROFESSION AND SCIENCE IN SERBIA

Danilo V. Tomić*
Miladin M. Ševarlić**

Sažetak: U radu je analizirano stanje i ukazano na perspektive i značaj agroekonomske nauke i struke za razvoj agroprivrede i ukupne privrede u Srbiji. Posebna pažnja posvećena je razvoju agroekonomske misli na visokoškolskim i naučnoistraživačkim institucijama u Srbiji, koja je u ekspanziji od druge polovine 20. veka. Analiza stanja ukazuje na relativno zadovoljavajuću teritorijalnu i institucionalnu disperziju agroekonomske struke i nauke u Srbiji. Autori posebno ističu porast uloge i značaja agroekonomske misli i njene implementacije u rešavanju naučnih pitanja i praktičnih problema agroprivrede od lokalnog do globalnog nivoa.

Cljučne reči: agroekonomska nauka i struka, razvoj, stanje, perspektive, Srbija

Abstract: This paper gives an insight into current conditions of agrieconomic science and practice as well as perspective of agribusiness and economy in Serbia. Special emphasis is given to the development of agrieconomic thoughts in higher schools and scientific-research institutions in Serbia, which is in the process of expansion since the second part of 20th century. Analysis of current state indicates relatively satisfying territorial and institutional dispersion of agrieconomic profession and science in Serbia. Authors especially stress the increase of role and significance of agrieconomic thought and its implementation in solving scientific questions and practical problems of agribusiness from local to global level.

Key words: agrieconomic profession and science, development, condition, perspective, Serbia.

1. Uvodne napomene

Agroekonomska misao je predmet interdisciplinarnog naučnog istraživanja i nastavnih disciplina između ekonomske, sa jedne, i agronomske nauke, sa druge strane.

Agroekonomska nauka i struka sve više dobijaju na značaju krajem 20. i naročito početkom 21. veka. Njihov značaj proizilazi iz nekoliko objektivnih razloga, i to zbog:

- porasta broja stanovnika odnosno potrošača hrane;
- relativne ograničenosti raspoloživih prirodnih resursa za poljoprivrednu proizvodnju;
- izraženije zabrinutosti čovečanstva o prehrambenoj bezbednosti stanovništva i održivom razvoju planete Zemlja;

* dr Danilo V. Tomić, profesor, Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad; naučni savetnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd; predsednik Upravnog odbora Društva agrarnih ekonomista Srbije, dtomic@uns.ac.rs

** dr Miladin M. Ševarlić, redovni profesor, šef Katedre ekonomike poljoprivrede i tržišta, Institut za agroekonomiju, Poljoprivredni fakultet, Zemun; predsednik Društva agrarnih ekonomista Srbije, milsevar@eunet.rs

- porasta uloge nacionalnih, regionalnih i globalnih institucija u ravnotežnom pristupu očuvanju zadovoljavajućeg nivoa dohotka proizvođača hrane i zaštiti životnog standarda potrošača;
- jačeg sučeljavanja i neophodnosti obezbeđenja kompromisnih rešenja u procesima stalnog jačanja globalizacije privrede i liberalizacije trgovine, sa jedne, i zaštite nacionalnih interesa privredno manje razvijenih zemalja, sa druge strane.

2. Razvoj agroekonomske misli u Srbiji

Zakonom o univerzitetu (1905), osnovan je **Beogradski univerzitet**, a u sastavu tadašnjeg **Filozofskog fakulteta** ustanovljen je i **Poljoprivredni odsek** – čime je institucionalizovana posebnost agronomskog obrazovanja.¹

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o univerzitetu (1919)² osnovan je **Poljoprivredno-šumarski fakultet** (1919), kao šesta visokoškolska institucija u sastavu nacionalno najstarijeg **Univerziteta u Beogradu**. U prvom nastavnom planu **Poljoprivrednog odseka** kao prve samostalne visokoškolske agrarne obrazovne institucije u Srbiji, među ukupno 43 predmeta četvorogodišnjih studija, uvršćeno je čak **8 agroekonomskih disciplina**. Konstataciju o odgovornijem odnosu rodonačelničke generacije profesora visokoškolskog poljoprivrednog obrazovanja u Srbiji prema korpusu agroekonomskih disciplina potvrđuje i prva reformska *Uredba Poljoprivredno-šumarskog fakulteta* (1924)³, po kojoj je broj predmeta na Poljoprivrednom odseku smanjen sa 43 na 33 nastavne discipline – pri čemu **među 10 ukinutih predmeta nije bilo nijednog iz oblasti agroekonomskih nauka**.

Povećanje zastupljenosti agroekonomskih disciplina potvrđuje i druga reformska *Uredba Poljoprivredno-šumarskog fakulteta* (1932), po kojoj je **broj agroekonomskih predmeta povećan za dve nove discipline** – *Seoska sociologija* i *Trgovina poljoprivrednim proizvodima*. Očigledno da je tadašnja generacija profesora Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Beogradu bila bolje informisana o značaju i dometima agroekonomske struke i nauke u svetu nego sadašnja, kao i da su profesori agronomskih predmeta više uvažavali argumente kolega sa agroekonomskih disciplina – koji su u prilog veće zastupljenosti agroekonomskih aspekata obrazovanja agronoma isticali i značaj osnivanja **Svetske asocijacije agrarnih ekonomista** (1929: *IAAE – The International Association of Agricultural Economists*).⁴

Uredbom Poljoprivredno-šumarskog fakulteta od 25. maja 1921. godine ustanovljeno je i 10 organizacionih jedinica za naučnoistraživački rad, među kojima je i **Zavod za nauku o poljoprivrednom gazdovanju sa oglednim dobrom** – koji predstavlja *prvi embrion institucionalizacije agroekonomskog istraživanja* u Srbiji i preteču današnjeg **Instituta za agroekonomiju**. Time je Poljoprivredno-šumarski fakultet obezbedio jedinstvo *visokoškolskog obrazovanja i naučnoistraživačkog rada*, što je karakteristično i danas za sve univerzitetske institucije u Srbiji.

Prateći specijalizaciju rada u razvoju poljoprivrede i prehrambene industrije, na Poljoprivrednom odseku Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Beogradu je 1948. godine, pored tri agronomske specijalističke nastavne grupe (*ratarska, stočarska i voćarsko-vinogradarska*) formirana i **Opštepeljoprivredna grupa** sa posebnim nastavnim planom od I semestra – među studentima popularno nazvana *direktorska grupa* – koja je bila preteča kasnijeg formiranog **Odseka za agroekonomiju**.

¹ Član 38, stav 2. *Zakona o univerzitetu* (1905).

² *Službene novine*, br. 85 od 23. avgusta 1919. godine.

³ *Službene novine*, br. 236 od 21. septembra 1924. godine.

⁴ Više o tome u radu: Raeburn, Jones (1990).

Prekretnica i novi procvat agroekonomske struke i nauke u Srbiji započinje osnivanjem **Agroekonomskog odseka** (1963) na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu – Zemunu, povodom čije 45 godišnjice je i organizovan Naučni simpozijum „**Agroekonomska nauka i struka u tranziciji obrazovanja i agroprivrede**”.

Razvoju naučnoistraživačkog rada u oblasti agroekonomije posebno je doprinelo osnivanje **Instituta za ekonomiku poljoprivrede** (1949) u Beogradu, kao posebne republičke naučnoistraživačke organizacije.

Značajan doprinos u razvoju agroekonomskog visokoškolskog obrazovanja i njegovog regionalnog širenja u Srbiji predstavlja i osnivanje **Katedre za ekonomiku poljoprivrede** (1957) na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, na kojem je 1977. godine formiran i **Agroekonomski smer**. Spajanjem **Instituta za ekonomiku poljoprivrede** i Instituta za sociologiju sela formiran je današnji **Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela** (1999).⁵

Poljoprivredni fakultet u Prištini (1963) u dosadašnjem razvoju zadržao se na pojedinačnim agroekonomskim disciplinama uključenim u nastavne planove biotehničkih odseka i nije formirao posebnu grupu ili odsek za obrazovanje agroekonomista.

Transformacijom *Više poljoprivredne škole* u Čačku u *Agronomski fakultet* (1978)⁶ povećan je ne samo broj fakulteta na kojima se izučavaju agroekonomske discipline, već je na njemu osnovan i **Odsek za menadžment u poljoprivredi** (2002/03) – kasnije preimenovan u **Agroekonomski odsek** (2005). Međutim, zbog nedostatka kadrova za akreditaciju agroekonomskog obrazovnog profila po Bolonjskoj deklaraciji, poslednja generacija studenata na tom obrazovnom profilu upisana je školske 2006/07. godine.

Izuzimajući subotički, na svim drugim ekonomskim fakultetima u Srbiji (Beograd, Niš, Kragujevac, Priština) agroekonomski predmeti (*Agrarna ekonomija* ili *Ekonomika poljoprivrede* i *Organizacija poljoprivredne proizvodnje* ili *Organizacija poljoprivrednog preduzeća* – danas uglavnom *Agrobiznis menadžment*) bili su sastavni deo nastavnih planova različitih ekonomskih obrazovnih profila.

Ekonomski fakultet u Subotici jedini je iz te grupacije visokoškolskih institucija agrarnoj ekonomiju posvetio značajniju pažnju i u školskoj 1983/84. godini formirao, posle tzv. dvogodišnjih zajedničkih opšteobrazovnih studija, poseban **Agroekonomski odsek** sa dvogodišnjim programom studija (III i IV godina). Od 2001. godine agrarni ekonomisti na Ekonomskom fakultetu u Subotici obrazuju se po posebnom četvorogodišnjem programu studija pod nazivom **Menadžment u agrobiznisu**, koji je od 2005. godine preimenovan u **Departman za agrarnu ekonomiju i agrobiznis**.

Pored navedenih državnih poljoprivrednih fakulteta, agroekonomski predmeti zastupljeni su i na prvom (i za sada jedinom) privatnom agronomskom fakultetu u Srbiji – **Fakultetu za biofarming** (2000) u Somboru.

Najzad, potrebno je istaći da su agroekonomske discipline, sa različitim sadržajima i obimom časova, zastupljene i na svim, **visokim i srednjim** poljoprivrednim i prehrambeno-tehnološkim školama u Srbiji. Na **Visokoj poslovnoj školi strukovnih studija** u Novom Sadu uveden je 2009. godine predmet **Agroekonomija**.

Pored visokoškolskih i samostalnih naučnoistraživačkih institucija, razvoju agroekonomskih istraživanja u Srbiji doprinele su i naučnoistraživački centri u sastavu velikih agrobiznis kompanija, među kojima se posebno ističe **PKB „Agroekonomik”** u Padinskoj Skeli.

⁵ Više o tome u radu: Pejanović, Tica (2002).

⁶ Više o tome u radu: Prodanović (1995).

3. U susret razvoju agroprivrede Srbije baziranom na agroekonomskom znanju

Procesi globalizacije i liberalizacije u svetskoj ekonomiji, sa jedne, i obuhvatnije i intenzivnije uključivanje Srbije u regionalne i šire međunarodne integracione procese, sa druge strane, zahtevaju sve veće angažovanje agroekonomske struke i nauke u realizaciji tih procesa koji neminovno tangiraju i agroprivredu.

U skladu sa tim, neophodno je permanentno povećanje konkurentnosti agroprivrede Srbije. Posebno treba istaći da se konkurentna prednost Srbije u odnosu na druge zemlje ne može značajnije povećati sa obimom zastupljenosti naših proizvoda na svetskom tržištu.⁷

Zato je realnija šansa da Srbija učini značajniji iskorak na svetsko tržište sa proizvodima visokog i ekskluzivnog kvaliteta, za čiju je proizvodnju i posebno za marketinške aktivnosti potrebno i vrhunsko agroekonomsko znanje. Ukratko, konkurentna prednost Srbije je u *kvalitetu* a ne u *kvantitetu*. A za konkurentnost kvalitetom agroprivreda Srbije treba da se oslanja na kadrove obrazovane u skladu sa pravicima promene svrhe obrazovanja kadrova u Evropskoj uniji.⁸

Ovo potvrđuje i formiranje dvogodišnjeg poslediplomskog programa **MBA studija** (*Master Business Administration – MBA*) na Institutu za agroekonomiju Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu (2006/07), u saradnji sa Departmanom za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu, University of Wageningen (Holandija), University of Humbolt (Nemačka) i University of Debrecen (Mađarska).⁹ Prva generacija od 30-ak polaznika ovog poslediplomskog usavršavanja za potrebe jačanja naših sadašnjih i još više budućih agrarnih institucija (npr. *Agencija za plaćanja*) imala je privilegiju na besplatno školovanje o trošku EU.

Posebno treba ukazati da će primenom *Bolonjske deklaracije* sve više dolaziti do izražaja proces evropeizacije obrazovanja i agrarnih ekonomista, kao i uključivanje naše agroekonomske nauke u realizaciju evropskih i međunarodnih projekata. To potvrđuje i učešće članova Instituta za agroekonomiju Poljoprivrednog fakulteta u Beogradu i u realizaciji prvog **European FP7 Project** (2005–2007) i drugog, koji će se realizovati u periodu 2007–2012. godine.

Posebno priznanje samostalnosti i naučnoj kompetentnosti agrarnih ekonomista proizilazi iz činjenice da su na nacionalnom nivou u dosadašnjem periodu oformljena dva referentna naučnoistraživačka centra za projekte *Ministarstva nauke Republike Srbije* iz oblasti agroekonomije, i to su:

- *Institut za agroekonomiju Poljoprivrednog fakulteta* u Beogradu, i
- *Institut za ekonomiku poljoprivrede* iz Beograda.¹⁰

⁷ Srbija učestvuje sa svega jednim promilom u svetskom stanovništvu i obradivom zemljištu.

⁸ „Obrazovanje je iznedrilo gomilu ljudi koji znaju da čitaju, ali nisu kadri da uvide šta je vredno čitanja”, smatrao je čuveni britanski istoričar Džordž Treveljan... U maju 2008. godine ministri obrazovanja zemalja članica EU saglasili da do 2010. godine izvrše transformaciju sa „obrazovanja radi sticanja znanja” – ka konstataciji da je „kreativnost primarni izvor inovacija, koje su zauzvrat glavni pokretači rasta i stvaranja bogatstva” odnosno da naprave „najkonkurentniju i dinamičnu ekonomiju zasnovanu na znanju”. Više o tome u članku Marije Stojanović – *Malo pragmatizma nije na odmet*, www.danas.co.yu/20080712/plave3.html - 45k

⁹ Osnivanju **MBA studija** iz oblasti agroekonomije u Srbiji, pored kolega sa inostranih univerziteta, doprineli su brojni naši agrarni ekonomisti – među kojima su posebno zapaženo zalaganje imali *prof. dr Slobodan Ceranić*, *prof. dr Nebojša Novković*, *prof. dr Zorica Vasiljević* ...

¹⁰ Na značaj **Instituta za ekonomiku poljoprivrede, koji u 2009. godini obeležava 60 godina rada**, ukazuje i činjenica da su njegovi istraživači i saradnici angažovani iz drugih naučnoistraživačkih institucija do sada realizovali oko 600 projekata po ugovorima sa međunarodnim, nacionalnim, regionalnim i lokalnim institucijama, kao i sa brojnim agrobiznis firmama.

Na tim projektima angažovano je oko 70 istraživača sa različitim istraživačkim i nastavnim zvanjima, među kojima su, osim iz navedene dve institucije, zaposleni i sa *Departmana za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Poljoprivrednog fakulteta* u Novom Sadu i *Departmana za agrarnu ekonomiju i agrobiznis Ekonomskog fakulteta u Subotici*. Među njima je i značajan broj mlađih saradnika koji, pored sticanja istraživačkog iskustva, istovremeno pripremaju i svoje magistarske teze i doktorske disertacije.

Posebna priznanja našoj agroekonomskoj nauci i struci odnosno našoj nacionalnoj asocijaciji agrarnih ekonomista – *Društvu agrarnih ekonomista Jugoslavije (DAEJ)*, a od 1992. godine **Društvu agrarnih ekonomista Srbije (DAES)** - dala je **The European Association of Agricultural Economists (EAAE)** poveravajući nam organizaciju **IIIth Congress of the EAAE** na temu *Agricultural and Regional Development in Europe* (31. avgust – 4. septembar 1981. godine u Beogradu), **63rd Seminar of the EAAE** na temu *Financing the agribusiness sector: Trends and perspectives* (2–4. februar 1999. godine u Subotici) i naročito jubilarnog **100th Seminar of the EAAE** na temu *Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe* (21–23. jun 2007. godine u Novom Sadu).¹¹ Prema istraživanju *Krijn Poppe* (2007:3), sa jednim EAAE kongresom (1981) i dva EAAE seminara (1999. i 2007) koje je organizovala naša nacionalna asocijacija agrarnih ekonomista, Srbija deli (sa Austrijom, Bugarskom i Poljskom) visoko *jedanaesto mesto* među evropskim zemljama, ispred Ruske Federacije, Finske, Portugala... i svih država nastalih na teritoriji SFRJ i u okruženju.¹² U poredu sa organizacijom 100th EAAE Seminara, svestranim aktivnostima DAES-a značajno je povećan i broj članova EAAE iz redova naših agroekonomista (sada 32 člana), što u budućim aktivnostima treba posebno pospešivati.

Imajući u vidu dinamiku tranzicionih procesa i potrebu stalnog prilagođavanja proizvođača zahtevima potrošača u uslovima tržišne privrede, neophodno je da agrarni ekonomisti veću pažnju u narednom periodu posvete izučavanju mobilnosti faktora proizvodnje (zemljišta, rada i kapitala), a naročito agromarketinškim aktivnostima.

Odnos prema održivom korišćenju raspoloživih prirodnih resursa, energetske efikasnosti i implementaciji standarda kvaliteta proizvoda i ekoloških standarda mora stalno biti u fokusu stručnog rada i naučnih istraživanja naših agroekonomista.

I pored dobrih dosadašnjih rezultata, u narednom periodu neophodno je da naši agrarni ekonomisti objavljuju radove u prestižnim naučnim časopisima uključenim u referentne liste **SCI (Scientific Citation Index)**, čime bi povećali svoju naučnu kompetentnost pri konkurisanju za nacionalne i međunarodne projekte, afirmisali našu agroprivredu i agroekonomsku misao u svetu. Istovremeno, veće angažovanje agrarnih ekonomista neophodno je i u realizaciji projekata za potrebe povećanja konkurentnosti naših agrobiznis firmi i njihove promocije na međunarodnom tržištu, kao i u realizaciji projekata multifunkcionalnog razvoja ruralnih područja u Srbiji. U tom cilju neophodno je da naši agrarni ekonomisti prate i primenjuju nove metode istraživanja kompatibilne sa metodologijom evropske i svetske agroekonomske nauke.

Posebno treba negovati kritički odnos prema aktuelnoj agroekonomskoj praksi, zatim kolegijalni dijalog, polemiku i repliku na naučnim skupovima po određenim pitanjima, a naročito je neophodno reafirmisati institut recenzije i u domaćoj naučnoj i stručnoj publicistici primenjivati evropske standarde za radove iz oblasti agroekonomije. Naime, svi se zalažemo za uvođenje međunarodnih standarda u proizvodnju hrane (ISO, GAP, HACCP, HALAL...). Međutim, međunarodni standardi koji se odnose na naučne publikacije po-

¹¹ Više o tome vidi u dva zbornika radova sa istim naslovom **100th Seminar of the EAAE / Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe** (Edited by: Danilo Tomic, Miladin M. Sevarlic): (1) *Proceedings of Plenary Papers and Abstracts* – izdatim pre početka i (2) *Thematic Proceedings* – izdatim posle održanog EAAE Seminara.

¹² Više o tome u radu Poppe (2007: 3)

drzumevaju da iste sadrže *indeks pojmova* (predmetni registar) i *indeks autora* (imenski registar), što našim agroekonomskim publikacijama još uvek nedostaje.

4. Zaključna razmatranja

Formiranjem *Poljoprivredno-šumarskog fakulteta* u Beogradu (1919), na *Poljoprivrednom odseku* uvedeno je osam agroekonomskih disciplina – koje su činile 20,4% ukupnog broja nastavnih predmeta. U 1948. godini na tom odseku uvedena je i posebna *Opšteobrazovna grupa* („*direktorski odsek*”) – sa pretežnom zastupljenošću agroekonomskih disciplina.

Agroekonomska struka i nauka u Srbiji posebno su u ekspanziji tokom druge polovine 20. i početkom 21. veka, kada je osnovan najveći broj sadašnjih agroekonomskih *katedara*, *odseka* (smerova) i *instituta* (departmana), koji su doprineli stalnom povećavanju broja diplomiranih agroekonomista, magistara i doktora nauka, kao i realizovanih projekata iz oblasti agrobiznisa i ruralnog razvoja.

Početak trećeg milenijuma karakteriše jačanje tržišne privrede na globalnom nivou koja se prvenstveno zasniva na ekonomiji znanja, zbog čega agroekonomisti imaju sve značajniju ulogu u razvoju agroprivrede i ruralnih područja u Srbiji.

Literatura

- [1] Keyzer, M., (2005) *The Future of the Profession: Opening the Discussion*, „Invited Paper at the XIth International Congress of the European Association of Agricultural Economists”, Copenhagen
- [2] Novković, N., (2003) *Evropske tendencije u agroekonomskom obrazovanju*, prezentacija rada saopštenog na Okruglom stolu „Agroekonomska struka i nauka”, Beograd, DAES
- [3] Marković, P., i sar. (1986) *Ekonomika poljoprivrede*, Gornji Milanovac, Kulturni centar
- [4] Petit, M., (1989) *Great Challenge To Agrarian Economists*, „XXI International Conference of Agricultural Economists – presidential address”, august 24–31, 1988, Buenos Aires, Argentina), prevod *O velikim izazovima agroekonomista* – u časopisu *Ekonomika poljoprivrede*, 10/1989, Beograd
- [5] Pejanović, R., Tica, N., (2002) *Razvoj agroekonomske struke i nauke*, „25 godina Agroekonomskog smera i 45 godina Katedre za ekonomiku poljoprivrede”, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, str. 1–12
- [6] Poppe, K. J., (2007) *100 EAAE Seminars: a very succesfull institution*, EAAE, Document 2, 18 July 2008
- [7] Prodanović, J. T., (1995) *Agronomski fakultet u Čačku*, poseban separat
- [8] Raeburn, J. R., Jones, J. O., (1990) *The History of the International Association of Agricultural Economists – Towards Rural Welfare Worldwile*, Dartmonth, IAAE
- [9] Randelović, V., (urednik) (1979) *Šezdeset godina Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Beogradu (1919–1979)*, Beograd – Zemun
- [10] Tomic, D., Sevarlic M. M., (Edited by) *Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Easteren Europe* – „Proceedings of Plenary Papers and Abstracts, 100th Seminar of the EAAE, Serbian Association of Agricultural Economists”, Novi Sad, 21st – 23rd June 2007, p. 181
- [11] Tomic, D., Sevarlić M. Miladin (Edited by) *Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Easteren Europe – Thematic Proceedings*, „100th Seminar of the EAAE, Serbian Association of Agricultural Economists”, Novi Sad, 21st – 23rd June 2007, p. 703

- [12] Tomić, D., (2008) *Trendovi istraživanja u ekonomici poljoprivrede – evropska iskustva*, poglavlje u knjizi „Poljoprivreda i selo – ideje i inicijative”, Beograd, DAES i IEP
- [13] Ševarlić, M. M., (2004) *Nova uloga savetodavne službe u razvoju sela*, u Zborniku radova sa naučnog skupa „Selo u Crnoj Gori”, Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti i Univerzitet Crne Gore, knj. 66, str. 267–295